

UDK 327.32 (437:497.15)

Ladislav Hladky

UZAJAMNI KONTAKTI MEĐU ČEŠKIM I BOSANSKOHERCEGOVAČKIM RADNIČKIM POKRETOM PRED PRVI SVJETSKI RAT

Organizovani radnički pokret u Bosni i Hercegovini /u daljem tekstu samo BiH/ počeo se formirati na prelomu XIX/XX vijeka. Pri postupnom formiranju tog pokreta uzajamno su se preplitala tri činioca: 1) međunarodni — predstavljen stranim radnicima koji su došli u BiH iz raznih dijelova Austro-Ugarske Monarhije; 2) jugoslovenski — predstavljen radnicima iz jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske i iz Srbije i 3) bosanskohercegovački — što su ga činili domaći napredni radnici. Kombinacija nacionalnih i međunarodnih elemenata u tom unutrašnjem sastavu, u organizacijskoj i idejnoj strukturi i u opštem karakteru radničkog pokreta BiH, bili su njegov izraziti specifikum koji ga je u znatnoj mjeri razlikovao od ostalih ondašnjih jugoslovenskih radničkih pokreta.

Značajno mjesto među stranim radnicima koji su došli u BiH, u doba pred prvi svjetski rat, iz Habzburške Monarhije, pripadalo je češkim radnicima. Ova studija ima za cilj da opiše učešće češkog proletarijata u nastanku radničkog pokreta u BiH, u razdoblju 1878—1914. Ona, ujedno, bilježi sva ona ispoljavanja tijesne saradnje koja su se razvila u razdoblju neposredno pred prvi svjetski rat, između Čehoslovačke Socijaldemokratske radničke partije i Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine.

*
* *
*

Dolazak znatnog broja Čehâ potkraj XIX i početkom XX vijeka u vezi je s relativno intenzivnim razvojem privrednog i kulturnog života u tim zemljama pod austrougarskom upravom. Precizne podatke o ukupnome broju Čehâ u BiH imamo tek iz 1910. godine. Onda je tu bilo izbrojeno 7.045 lica s češkim jezikom opštenja.¹⁾ Procenat Čehâ u ukupnom broju stanovnika BiH nije tada bio veliki (svega 0,37%), ali je njihov udio među dosljednicima iz Austrije bio relativno značajan. Od svih austrijskih podanika izbrojanih u to doba u BiH — oko 46.859 lica — na Čehe je otpadalo 15 procenata. Njihov razmještaj na toj teritoriji bio je dosta neravnomjeran. Najviše Čehâ živjelo je u velikim gradovima: na primjer, u Sarajevu (1.702), u Tuzli (415), u Banjoj Luci (409) i u Mostaru (249). Po svom socijalnom i staleškom sastavu oni su činili dosta šaren mozaik. Česi su bili u BiH zemaljski i gradski činovnici, namještenci, trgovci, ljekari, apotekari, profesori itd. Veliku skupinu među njima činili su zanatlije i radnici (mahom kvalifikovani). Tu se, prije svega, radilo, dakle, o kategoriji inteligencije i radništva. U poređenju s tim, čeških zemljoradnika bilo je tu neznatno malo.²⁾

Među češkim radnicima u BiH bili su najbrojnije zastupljeni željezničari, tipografi, metalci, građevinari, rudari i radnici u prehrambenoj industriji (u mlinovinnu, pivarama itd.). Općenito možemo procjenjivati da je tu, neposredno pred prvi svjetski rat, djelovalo oko 1.000 čeških radnika. Ukupan broj industrijskog i zanatskog radništva u BiH (prema podacima iz 1907. godine) iznosio je 49.088 lica.³⁾ Češki radnici činili su oko 2 procenta od ukupne ondašnje količine bosanskog radništva. Međutim, njihov praktični značaj bio je znatno veći, jer su većina njih bili visokokvalifikovani. Kvalifikovanih radnika u BiH bilo je 1907. godine samo 12.612 (tj. 25,7 procenata od ukupnog broja radnika).⁴⁾ Među njima su češki radnici činili 7-8 procenata, dakle već jednu znatnu količinu.

Prva veća grupa radnika iz čeških zemalja došla je u BiH već 1878. godine. Riječ je o 300 radnika što ih je najmila u Češkoj firma »Tedesco« iz Beča, za izgradnju drumova u Bosni.⁵⁾ Češki radnici bili su primani u BiH naročito zbog svojih stručnih sposobnos-

¹⁾ Od tih 7045 osoba bilo je svega 559 pripadnika Bosne i Hercegovine, tj. onih koji su imali bosanskohercegovačko državljanstvo. Većina, 6157 osoba, bila je pripadnik čeških, odnosno austrijskih zemalja Habsburške Monarhije. 307 Čeha imalo je ugarsko pripadništvo, a 22 se vodilo kao stranci. Vidi, J. Auerhan, Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Mađarsku a v Bulharsku, Praha, 1921, str. 59.

²⁾ Ibidem, str. 53—59.

³⁾ Enciklopedija Jugoslavije II, Zagreb 1982, str. 197.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Státní ústřední archiv v Praze — fond policijskog prezidija — A/5/3 — spis od 02. 12. 1878.

ti. U ondašnjoj BiH osjećao se, potkraj XIX vijeka, velik nedostatak kvalifikovane radne snage koja je bila potrebna za razvoj modernih industrijskih grana. Češkim radnicima nije samo bio svojsven vsok stručni nivo, već i visok stupanj klasne svijesti i iskustvo u organizovanju radničkog pokreta. Tokom vremena, među njima se sve češće ispoljavaju pokušaji da ta svoja iskustva primijene i u bosanskohercegovačkoj sredini. Međutim, ondašnja vlada je sve pokušaje socijalističke agitacije među radnicima strogo suzbijala. Njene represalije pogodile su kadšto pokojeg radnika iz čeških zemalja.⁶⁾

Česi su, takođe, značajno saučestvovali u nastanku prvih radničkih udruženja u BiH — godine 1898, na primjer, u osnivanju sarajevskog Udruženja radnika na željeznici »Flugrad« (Društvo za razvijanje druževnosti), zatim u osnivanju Udruženja sarajevskih tipografa, koje je odobreno 1903 (Tipografsko bolesničko i potporno društvo) i turističkog udruženja Prijatelji prirode (koje je osnovano u Sarajevu 1905).

Sva ova navedena udruženja imala su, doduše, u početku nepolitički karakter, ali su ona od velikog značaja za dalji razvoj bosanskohercegovačkog radničkog pokreta. Domaće radništvo učilo se u njima klasnoj svijesti i solidarnosti i upoznavalo se s mogućnostima radničke organizovanosti. Ta iskustva ono je, zatim, prenosilo u novoosnivane vlastite organizacije, koje su se početkom XX vijeka počele pojavljivati u većem broju. Vrhunac toga nastojanja bilo je stvaranje Glavnog radničkog saveza /u daljem tekstu samo GRS/ 1905. godine.

Razmah ojačanog radničkog pokreta u BiH snažno se ispoljio već nakon godine dana, u generalnom štrajku u aprilu 1906. godine. Taj je štrajk bio više-manje stihijski. GRS u to doba još nije imao dovoljno snage da njime upravlja. U vrijeme štrajka, znatan uticaj na radništvo u Sarajevu imala je organizacija »Flugrad«, na čijem su čelu stajali Avgust Baumgartner, Milan Dragović i Jozef Strejc. Nas ovdje zanima, u prvom redu, ličnost Jozefa Strejca. Tu se, naime, radi o radniku češkog porijekla, koji je već bio relativno duže aktivan u socijaldemokratskom pokretu, a najprije u Gornjoj Austriji. U BiH je došao negdje oko 1905. godine i ubrzo je stekao

⁶⁾ Tako, na primer, godine 1892. protjerale su vlasti iz Bosne i Hercegovine slovoslagača Zemaljske štamparije u Sarajevu, Johana Habla, porijeklom iz Moravske, koji je bio od prije poznat po svojoj socijalističkoj orijentaciji, zbog sumnje da je agitirao među radnicima. Češke radnike možemo pronaći također u grupi otpuštenih u Varešu, 1894, gdje su pokušali organizovati proslavu 1. maja (npr. Josef Boula) i dr. Vidi, Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vj.) /u daljem tekstu Građa.../, tom I — V. Bogičević, Građa o počecima radničkog pokreta u BiH 1878—1905, Sarajevo, 1956, dok. br. 131—132, str. 387—388; dok. br. 180, str. 415—416.

vodeće mjesto među socijalistički orijentisanim željezničarima. Nakon 1906. godine s njim se možemo susresti u svim značajnijim akcijama koje su imale udjela u postupnom formiranju socijalističkog radničkog pokreta u BiH.⁷⁾

Od kraja 1907. godine možemo, takođe, pratiti uspostavljanje tješnjeg kontakta radničkog pokreta u BiH sa Socijaldemokratskom radničkom partijom u Austriji. To je bilo u vezi s ondašnjim značajnim uspjehom demokratske partije u Predlitavsku, sa izvojevanjem sveopćeg i jednakoga prava glasa i s dobivanjem 87 poslaničkih mjesta u novoizabranom austrijskom parlamentu (od toga je 24 mandata pripalo češkim socijaldemokratima!). Bosanski radnici vjerovali su da bi im austrijski socijaldemokratski poslanici mogli pomoći u njihovoj borbi za poboljšanje socijalnih uslova rada u BiH. Prema jednoj povjerljivoj vijesti, koja se sačuvala u Sarajevskom arhivu, na primjer, već su u oktobru 1907. godine otputovala u Beč dva njihova zastupnika (Franjo Raušer i Avgust Baumgartner), da bi tamo, posredstvom socijaldemokratskih poslanika, intervenisali u predmetu otpuštenih radnika iz Fabrike duvana u Sarajevu.⁸⁾

Na problematici angažovanosti austrijskih socijaldemokrata u bosanskohercegovačkim pitanjima zadržaćemo se podrobnije. U vezi s tim, možemo pratiti vrlo aktivno istupanje ondašnjeg vođe čehoslovačke demokratske partije, poslanika u Carskom vijeću i člana austrijske delegacije Antonina Njemeca. A. Njemeć (1858—1926), imao je prvi put mogućnost da se upozna s prilikama u BiH kad mu je bilo 20 godina. To je, naime, bilo 1878. godine, kad je kraće vrijeme boravio u Foči, kao vojnik austrijske armije. Ponovo je došao u doticaj s bosanskom problematikom 1907. godine, kad je bio upućen od strane austrijske socijaldemokratije kao zastupnik u delegaciju u čijoj je kompetenciji, između ostalog, bilo i rješavanje o bosanskim stvarima. Za svoju djelatnost A. Njemeć je u zakonodavnim zborskim stvorio sebi krug informatorâ koji su ga redovno izvještavali o tome šta se radi u BiH, a u prvom redu o stanju eksploatisanih bosanskih radnika. Potrebne informacije Njemeć je dobivao, uglavnom, od odbora GRS u Sarajevu, a naročito od njegovog sekretara Franje Raušera. Osim toga, Njemeć se i u Beču direktno sastajao s nekim jugoslovenskim socijalistima, na primjer sa studentom pra-

⁷⁾ Najstariji dokumenti o Strejcovom djelovanju u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine potiču iz 1907. On je učestvovao, na primjer, u prvomajskoj proslavi u Sarajevu, gdje je održao govor na češkom; održao je sličan govor i 16. juna, prilikom otkrivanja spomenika M. Sokolovića u Kočevu; vodio je agitaciju među radnicima željezničkih radionica i drugo. Vidi, V. Korać, Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji III, Zagreb, 1933, str. 336. i 338. Građa..., tom VII — K. Isović, Radnički pokret u BiH 1907. godine, Sarajevo, 1981, dok. br. 65, str. 227; dok. br. 72, str. 253—254.

⁸⁾ Vidi, Građa..., tom VIII — B. Madžar, Radnički pokret u BiH 1908. godine, Sarajevo, 1982, dok. br. 184, str. 412—415; dok. br. 185, str. 415—416; dok. br. 188, str. 484—485.

va Rudolfom Cistlerom, s dugogodišnjim socijaldemokratskim aktivizmom Nikolom Vukojevićem i dr., koji su, takođe, dobro poznavali situaciju u BiH.⁹⁾ Tokom vremena je A. Njemec izašao na glas u austrijskoj socijaldemokratiji — i čak u Socijalističkoj internacionali — kao »poznavalac bosanskog pitanja«.

A. Njemec je prvi put istupio oštrom kritikom bosanskih prilika na zasjedanju delegacije 26. februara 1908. godine. On se tada usmjerio, prije svega, na optužbu austrougarske uprave u BiH, jer, po njegovom mišljenju, ona za 30 godina nije uspjela da odstrani ni one vapajuće socijalne probleme u tim zemljama, a naročito ne problem bosanskih težaka (tzv. kmetova). Za radništvo u Bosni zatražio je tada A. Njemec zaštitno radničko zakonodavstvo, barem na onom nivou koji je onda postojao u Austriji. Takođe je kritikovao i nedovoljne mogućnosti za organizovanje radništva u BiH.¹⁰⁾

Na molbu bosanskih radnika i po preporuci Socijaldemokratskog kluba u Bečkom parlamentu, A. Njemec se u julu 1907. godine uputio u BiH. Cilj mu je bio da tamo lično upozna društvene prilike i da dobije druge informacije i građu za svoju djelatnost u parlamentu i u delegaciji. Na stanici u Sarajevu oduševljeno ga je pozdravilo oko 200 radnika uz pratnju tamburaškog zbora »Flugarda«. U Bosni je Njemec proveo nekoliko dana. Za to vrijeme posjetio je Fabriku duvana u Sarajevu, gdje se posebno zanimao za teške radne uslove zaposlenih žena. Učestvovao je i na nekoliko radničkih sjednica (isključivo sa »Flugardom«), na kojima je istupio s referatima o zadacima radničkih organizacija.¹¹⁾

Saznanja i utiske iz BiH A. Njemec je objavio ubrzo nakon svoga povratka u češkom socijaldemokratskom listu *Pravo Lidu*, u nizu članaka pod naslovom *Šta će sad biti sa Bosnom i Hercegovinom*.¹²⁾ Tu je dao neviđeno opširnu i podrobnu sliku vapajućih prilika u BiH, socijalnih i političkih. Na adresu austrougarske uprave u Bosni Njemec je uputio ove riječi: »Osvojili smo ovu zemlju da bismo njeno stanovništvo mogli, zajedno s kapitalistima, ucjenjivati i grditi svakog (onog) ko se odvaži protiv toga. Jedni to nazivaju

⁹⁾ A. Njemec je, između ostalog, učestvovao i u izdavanju brošure pod naslovom Majski spis socijalističkog radništva Bosne i Hercegovine, koju su R. Cistler i N. Vukojević pripremili u Beču i u proljeće 1908. izdali u Zagrebu. (O kontaktima između Njemca i Cistlera vidi Građa..., tom VIII, dok. br. 172, str. 279; dok. br. 174, str. 282).

¹⁰⁾ *Pravo Lidu* (Prah) (u daljnjem tekstu PL) XVII, 28. 02. 1908. (br. 58), str. 3—4, članak pod naslovom Sociální demokraté o hospodarení v Bosne.

¹¹⁾ O ovom Njemcovom boravku u Bosni i Hercegovini vidi Građa..., tom VIII, dok. br. 27—28, str. 83—85; dok. br. 32, str. 93; dok. br. 255—259, str. 404—410.

¹²⁾ PL XVII, 02. 08. 1908. (br. 211), 04. 08. 1908. — 08. 08. 1908. (br. 213—217) i 11. 08. 1908. (br. 220).

primjenom smirivanja, a drugi — civiliziranjem zakašnjelih naroda. Mi pak nazvaćemo to naprosto austrizacijom!¹³⁾

Za poboljšanje prilika u BiH nastojao je Njemec da pridobi je cijelu češku javnost, pa je stoga isticao: »Naročito mi Česi, koji u svojim zemljama živimo u sličnim prilikama kao Bosanci, treba u vlastitom interesu — da se stavimo na stranu eksploatisanih i ugnjetenih.«¹⁴⁾ Njemecovi članci, štampani u *Pravo Lidu*, imali su širok odjek u češkoj javnosti i bili su vrlo neprijatni bečkoj vladi.

U međuvremenu je došlo do značajnog političkog događaja: 6. oktobra 1908. godine u štampi je objavljena careva proklamacija o aneksiji BiH, kojom su te zemlje bile čvrsto integrisane u okvire Austro-Ugarske Monarhije. Njemec je istupio i u delegaciji 28. oktobra, upoznavši je sa stavom čeških socijaldemokrata prema aneksiji (pritom je koristio svoja ranija saznanja iz julske posjete BiH). U samom uvodu svog istupanja on se ogradio od onog oduševljenja mnogih buržoaskih poslanika aneksijom, a naročito protivu načina na koji je ona izvedena. U Njemecovom govoru zanimljivi su, oni pasazi iz kojih saznajemo njegove predožbe o načinu rješavanja daljega državnopravnog položaja BiH. Njemec je polazio od ondašnjih složenih nacionalnih i konfesionalnih uslova koji su vladali u BiH i naglašavao je aspekt političke realnosti. Usljed toga je bio protiv pripajanja BiH Srbiji, ali se, takođe, usprotivio i pripajanju tih oblasti hrvatskim zemljama. U ondašnjim političkim uslovima vidio je jedino moguće rješenje dalje sudbine BiH u stalnom pripajanju tih zemalja Austro-Ugarskoj Monarhiji, a da pri tom ne bi došlo do daljih komplikacija BiH je trebala i dalje ostati zasebna jedinica u odnosu na ostale zemlje Habzburškog Carstva, ali da joj se dade što je moguće veća unutarnja samouprava.¹⁵⁾

Konkretnije se o toj stvari Njemec izjasnio još 16. decembra 1908. godine, ovog puta pri razmatranju u austrijskom parlamentu. U ime sveaustrijske socijaldemokratske partije on je tad zatražio da se u BiH hitno uvede ustav koji bi se temeljio na demokratskom načelu (dakle, kojim bi se ozakonilo sveopšte i jednako pravo glasa, a ne kurijalno pravo što ga nameće austrougarska vlada — prema imovinskoj i konfesionalnoj pripadnosti). Tim zemljama, tj. BiH trebalo je, dalje, da se ponudi široka autonomija, kako bi narod u BiH (po A. Njemecu radi se u biti o jednom narodu, jer svi govore istim jezikom!) mogao sâm izabrati vladu i upravljati svojim stvarima.¹⁶⁾

U samoj BiH, radnici koji su simpatisali socijalističke ideje ubrzano su se spremali da osnuju svoju (vlastitu) političku stranku.

¹³⁾ Ibidem, 06. 08. 1908. (br. 215), str. 2.

¹⁴⁾ Ibidem, 11. 08. 1908. (br. 220), str. 1.

¹⁵⁾ Ibidem, 31. 10. 1908. (br. 300), str. 1—2, Reč delegata soudruha A. Nemce proslavená v Budapešti 28. října 1908.

¹⁶⁾ Ibidem, 19. 12. 1908. (br. 349), str. 1—2, Proti nebezpečí válečnému.

Izvjestan problem u tome iskrsnuo je potkraj 1908, s obzirom na još uvijek nerazjašnjen državnopravni položaj BiH: u kojoj formi da konstituišu svoju buduću organizaciju, tj. kud i kome da je pridruže (socijaldemokrati u Srbiji oštro su protestovali protiv aneksije, socijaldemokrati u Hrvatskoj i Slavoniji smjerali su da pripoje BiH hrvatskim zemljama, vladajući krugovi u BiH insistirali su na zadržavanju postojećih državnopravnih odnosa u zemlji). Na kraju krajeva, za bosanske radnike su bili odlučniji pogledi koje je o tome imalo autoritativno vodstvo sveaustrijske partije. Pošto su bosanski članovi bečke egzekutive (u stranci) imali u to doba tijesne veze s Antoninom Njemecom, može se reći da su to bili djelimično i njegovi stavovi. Oni su tako uplivali na konačnu formu novoosnovane Socijaldemokratske partije BiH. Vodeći faktori bosanskohercegovačkog socijalističkog radništva su se onda, pod pritiskom okolnosti, odlučili za samostalan razvoj socijaldemokratskog pokreta u BiH, organizacijski nezavistan od pojedinih socijaldemokratskih partija u okolnim zemljama, Pri tome se, pak, i dalje razvijala tijesna saradnja s radničkim pokretom u Austro-Ugarskoj. U njega je bosanski pokret htio da se integriše kao jedna od njegovih čvrstih komponenta.

U Društvenom domu u Sarajevu 27. decembra 1908. godine sastala se velika radnička sjednica na kojoj je prihvaćen program Socijaldemokratske partije BiH, kao prvi korak u formiranju samostalne političke stranke. Još jednom se tu, i to baš na izboru programa nove partije, izrazito ispoljio uticaj stranog radništva, naročito onoga koje je došlo u BiH iz austrijskih zemalja. Kao programska platforma za djelatnost bosanskih socijalista bio je, naime, izabran Hajnfeldski program austrijske socijalne demokratije.¹⁷⁾ Potrebu vlastite političke partije za radništvo u BiH na sjednici je obrazložio F. Raušer, na srpskohrvatskom jeziku, a na njemačkom je to učinio Jozef Strojč, kao zastupnik uprave »Flugarda«. Nakon ovog značajnog skupa razvili su bosanskohercegovački socijalisti širok agitacijski rad među radništvom u cijeloj zemlji.

Veoma aktivno je u tom smjeru djelovao i J. Strojč. U arhivskom materijalu s početka 1909. godine naći ćemo izvještaje o njegovim ondašnjim brojnim istupanjima na radničkim skupovima, u

¹⁷⁾ Među arhivskim materijalom sačuvao se konfidentski izvještaj upućen sarajevskim vlastima 01. 01. 1909., u kojem, između ostalog, piše: »... Naročito su vojnici 54. puka (u Sarajevu) prožeti duhom Klofača i Njemca, i aktivno su saradivali u sastavljanju socijal-demokratske partije.« Vidi Građa... tom IX — B. Madžar, Radnički pokret u BiH 1909. godine, Sarajevo, 1984, dok. br. 1, str. 21. (Na I kongresu partije, u junu 1909, bio je prihvaćen novi program — sastavljen tada po uzoru na program srpske socijal-demokratije.).

različnim mjestima BiH, gdje su postupno bile konstituisane socijaldemokratske organizacije.¹⁸⁾

Bosanski radnici održavali su tijesne kontakte u to doba s čehoslovačkom socijalnom demokratijom. O tome svjedoči i nekoliko članaka koji su poslani iz BiH na štampanje u redakciju *Prava Lidu*. Tako je, na primjer, članak objavljen 3. januara 1909. godine informisao između ostalog, i o pomenutoj decembarskoj sjednici sarajevskog radništva. Prilog se završava zahvalom A. Njemecu za istupanje u delegaciji parlamenta, a redakciji *Prava Lidu* za objavljivanje kritičkih informacija o prilikama u BiH.¹⁹⁾

Valja reći da je ondašnje djelovanje bosanskih socijalista bilo praćeno izvjesnom ljubomorom od strane nekih socijaldemokrata u drugim jugoslovenskim zemljama. O tome možemo doznati iz jednoga drugog članka iz Bosne, koji je objavljen u *Prava Lidu* 17. januara 1909. godine. Tu se navodi: »U našim redovima je sad, nakon prihvatanja programa, jasno. Mi pak mislimo da bi tako trebalo da bude i među našim drugovima iz Zagreba, a ništa manje i onima iz Beograda. Mi sino posve samostalna partija i imamo svoj vlastiti program... Dugovi iz Zagreba shvataju pak stvari sa stanovišta svojih interesa i donekle drugačije negoli mi. Oni traže spajanje BiH sa Hrvatskom — u samostalnu državnu tvorevinu, koja bi tek labavo bila spojena s Austro-Ugarskom... Dugovi Srbi, opet, misle da BiH pripada Srpskom kraljevstvu... Nasuprot tim dvama suprotnim shvatanjima, naših pobratima iz Zagreba i Beograda, mi velimo — da u prvom redu nama pripada pravo samostalnog odlučivanja o interesima i potrebama naše zemlje... Što se tiče našega državnopravnog odnosa prema Austriji, tražimo za BiH potpunu autonomiju, pa tek onda personalnu i realnu uniju s Austro-Ugarskom. Ovo stanovište proističe iz naše realne potrebe i svako ga mora poštivati, pa utoliko i naši drugovi u Zagrebu i Beogradu.«²⁰⁾

¹⁸⁾ J. Strejc je početkom 1909, na primer, učestvovao na osnivanju socijaldemokratske organizacije u Kobiljdolu, angažovao se u pokušaju osnivanja političkog udruženja Napred u Sarajevu, ponovo održao govor na proslavi 1. maja i dr. Vidi, ibidem, dok. br. 25, str. 71—73; dok. br. 56, str. 154—156; dok. hr. 179, str. 460—461.

¹⁹⁾ PL XVIII, 03. 01. 1909. (br. 3), str. 1—2, Postup sociální demokracie v Bosne. (Pun tekst tog članka vidi u radu L. Hladky, Nekoliko čeških izvora o formiranju Socijaldemokratske partije u Bosni i Hercegovini, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine XXVIII/1988*, str. 160—161.)

²⁰⁾ Ibidem, 17. 01. 1909. (br. 17), str. 1—2, Z Bosny (tekst vidi L. Hladky, navedeno djelo, str. 161—162.) Na ovaj članak bosanskih socijalista reagovao je ljutitim dopisom, adresiranim izvršnom odboru čehoslovačke socijaldemokratije, predstavnik hrvatske partije, Eugen Demeterović. O tome vidi bilješku u Arhivu Ustavu marxizmu-leninizmu ÚV KSČ u Pragu (u daljem tekstu AÚML ÚV KSČ/, fond 70 — delatnost Čehoslovačke socijaldemokratske radničke partije 1878—1921, sign. 33, zabelješka od 28. 01. 1909, str. 66.

Očito je, dakle, da je aneksija izazvala među jugoslovenskim socijalnim demokratima u Habsburškoj Monarhiji, ali i izvan nje, nevideno interesovanje za rješavanje jugoslovenskog pitanja. Ujedno je, pak, ovaj problem postao izvor niza nejasnoća i sporova među njima. O tome govore i zanimljiva prepiska između Raušera i Njemeca iz februara i marta 1909. godine — koja se čuva u Arhivu Instituta za marksizam-lenjinizam CK KPČ u Pragu.²¹⁾

Najizrazitija su, u tome smislu, Raušerova pisma A. Njemecu od 18. i 22. marta 1909. godine. Raušer u prvome pismu odbacuje Hrvatskoj zamjerku da su češki socijalisti, odnosno A. Njemeć, odvojili bosanske demokrate od Zagreba. U vezi s tim, on piše: »Optužba protivu Vas i protivu nas neće biti tako ljuta kako izgleda. Vi u tome nimalo niste krivi, Vi ste nas najmanje otrgnuli od Zagreba. To su skrivili Zagrepčani sami.«²²⁾ U drugom pismu on nastavlja: »Cio konflikt proističe otud što smo onomad poslali *Slobodnoj Riječi* jedan članak o osnivanju naše partije. Na to smo od druga Demetrovića dobili vrlo ordinirano pismo — u kojem nas napada i tvrdi da ni vi ne bojkotujete, u dovoljnoj mjeri, vladajućim snagama. (*Prava Lidu*, naime, takođe je pisalo o našoj stranci, pa ste time i vi — prema Zagrepčanima — pružili pomoć vladajućim snagama)... Ne znamo, navodno, kakav položaj treba da ima Bosna prema Austriji i Mađarskoj. Aneksija još nije ni završena, a gospoda iz Zagreba — a možda i ona iz Beograda — kao da bi je htjeli (Bosnu) zauzeti. Međutim, u ovome značajnom trenutku valjalo bi malo pričekati. Ako već mi sutra nekome pripadnemo, dobro, onda ćemo mu pripasti i s našom organizacijom... Međutim, drugovi iz Zagreba najradije bi htjeli — da mi prestanemo sa svojom djelatnošću i da predamo kommito Štadlerovoj partiji. Međutim, mi ne možemo napustiti započeti posao niti pak (mirno) gledati — kako nas Štadlerova stranka sahranjuje. Da li svojom djelatnošću činimo uslugu vladi /čitaj: da smo de facto već pristupili aneksiji i zahtijevamo zaseban samostalan položaj BiH u monarhiji/ — kako to tvrde drugovi iz Zagreba, to se još ne bi moglo reći. Mi se, naime, još uvijek čvrsto držimo okvira (našega) programa. Konstatujemo, a to smo rekli i drugovima u Zagrebu, da se u njihovim riječima skriva izvjestan egoizam«. Ujedno je, pak, iznio u pismu ideju da bi među jugoslovenskim demokratima trebalo postići jedinstvo. On je, naime, dobro znao kakav je značaj imala za bosanske socijaliste upravo pomoć iz Hrvatske (otud je, u ranije doba, dolazilo najviše socijalističke štampe, agitatora itd.). U vezi s tim, on je u pismu napiso: »Mislim da će biti dobro ako se na ovu stvar baci malo više svjetla i kad naše partije budu jedinstvene u taktici prema Bosni — jer one dosad sve

²¹⁾ AÚML ÚV KSČ, fond 42 — Ostavština A. Nemca, sign. 209/192—195.

²²⁾ Ibidem, sign. 209/194. (Cijeli tekst pisma vidi L. Hladky, navedeno djelo, str. 163—164).

imaju različne poglede.«²³⁾ Raušer je, dalje, u pismu tražio od A. Njemeca da mu dostavi podrobniju informaciju o glavnim ciljevima socijaldemokratske konferencije koju su u to doba sazivali slovenački socijalisti u Ljubljani i da mu, ujedno, saopšti poglede češke partije na rješavanje složenih prilika na jugu Monarhije.

Do koje mjere se A. Njemeć u ono doba stvarno angažovao kao posrednik među pojedinim jugoslovenskim socijaldemokratskim strankama, to ne zamo (građa o tom nije se sačuvala). Njemeć nije učestvovao ni ta tzv. Tivolskoj konferenciji u Ljubljani novembra 1909. godine, iako je isprva tamo bio delegiran od strane izvršnog odbora češke partije (na kraju su u Ljublanu za češku partiju doputovali B. Šmeral i sekretar stranke A. Bruha). Unatoč svemu tome, iz Raušerovih pisama opet vidimo da su bosanski socijaldemokrati imali veliko povjerenje u Njemeca. Značajnu ulogu, pritom, je očito odigrala i činjenica što su mislili da su mu jugoslovenski problemi, kao predstavniku češke stranke, ipak, bliži nego li ostalim prvacima njemačko-austrijske socijalne demokratije.

U proljeće 1909. godine, ustalasana klima izazvana aneksijom BiH donekle se smirila, pa su bosanski socijalisti iskoristili taj trenutak da ubrzaju pripreme osnivačkog kongresa svoje partije. Prvi kongres Socijaldemokratske partije BiH održan je u Sarajevu 28/29. juna 1909. godine. Održan je sasvim legalno, svečanost akcije istaknuta je, takođe, učešćem nekoliko gostiju, predstavnika gotovo svih socijaldemokratskih partija s kojima su bosanskohercegovački socijalisti onda sarađivali.²⁴⁾ Prvi od gostiju istupio je A. Njemeć, u ime češke stranke. Između ostalog, on je tad rekao: »Austrija je pokorila BiH prije 30 godina i onda sam prvi put vidio bosanske težake. Danas se u njihovom položaju ništa nije poboljšalo, čak se i pogoršalo... Vaša zemlja bila je pridružena carstvu ugnjetenih naroda i pobjedničke reakcije. Sad ćemo se boriti zajedno... S vama želimo da budemo u najtješnjem prijateljstvu i da radimo zajednički da bi od Austrije postao novi stambeni dom — za sve narode i staleže.«²⁵⁾ Nakon ovoga kongresa počeli su vodeći predstavnici bosanske partije da se jače vezuju u akciji sa socijaldemokratskim pokretom u Austro-Ugarskoj. Učestali su, takođe, i njihovi lični kontakti s prvacima čehoslovačke socijalne demokratije.

U aktivnom radu među radništvom u BiH nakon aneksije isticali su se i ovdašnji češki djelatnici. Česi su se stalno interesovali za željezničku organizaciju »Flugrad«. Mnogo je Čeha tu djelovalo

²³⁾ Ibidem, sign. 209/195. (Cijeli tekst vidi, L. Hladky, navedeno djelo, str. 164—167.)

²⁴⁾ Ovom kongresu su kao gosti prisustvovali: za njemačko-austrijsku stranu — Skaret, za ugarsku stranu — Buhinger, za hrvatsku stranu — Bukšeg, za JSDS — E. Kristan, za češku stranu — A. Njemeć.

²⁵⁾ *Glas Slobode* (u daljem tekstu GS) I, br. 9, str. 2—4, Poslije kongresa.

u tamburaškom zboru, a posebno su aktivni bili u samostalnoj češkoj prosvjetnoj sekciji »Flugrada«. Glavna misija češke sekcije bilo je organizovanje kulturnog života njenih članova. Česte su bile njihove literarno-pjevačke večeri, zatim predavanja, plesne zabave, izleti i sl.²⁶⁾

Glavni inicijator bogate djelatnosti u sekciji bio je Rudolf M. Zahradnik, činovnik na željeznici, u razdoblju 1908—1909. godine prvi potpredsjednik u »Flugradu« (predavanja su bila o međunarodnom radničkom pokretu, o Janu Husu, o T. Masariku, o neoslavizmu, o tuberkulozi itd.). S takvim prosvjetiteljskim predavanjima gostovalo se i u drugim gradovima BiH, na primjer u Zenici, Mostaru itd. Godišnja sjednica »Flugrada« u septembru 1909. godine visoko je ocijenila njegovu djelatnost, a naročito njegova nastojanja u organizovanju jezičkih tečajeva srpskohrvatskog i njemačkog jezika za željezničare.²⁷⁾ Zbog svojih sposobnosti Zahradnik je postao, u aprilu 1910, odgovorni urednik novoosnovanog lista *Bosansko-hercegovački željezničar* (u toj redakciji djelovao je od aprila do decembra 1910). Za vrijeme njegove uprave u listu su često objavljivane vijesti o radu čeških djelatnika u BiH i informacije o radničkom pokretu u češkim zemljama.²⁸⁾ Osim toga, djelovao je R. Zahradnik i u upravi izdavačkog društva *Naprijed*. Godine 1911. on je postao činovnik novoosnovanog Saveza bolesničkih blagajni u BiH. Uz veoma nizak broj pripadnika inteligencije u redovima bosanskih socijaldemokrata, njegova djelatnost je odista bila mnogo zaslužna.

Politički se u »Flugradu« i dalje izrazito angažovao Jozef Strejc — godine 1908. on je čak bio predložen za predsjednika te organizacije. Međutim, Strejc je to odbio, pa je za predsjednika bio izabran Milan Dragović.²⁹⁾ U upravi »Flugrada« naći ćemo u to doba i niz drugih čeških imena, kao što su Ladislav Koštjerek, Ivan Hledik, Vaclav Zeman, Gustav Zboržil, Jozef Kneslik, Vaclav Pader, Antonin Novak, Ivan Doskočil i dr.³⁰⁾

Češki željezničari bili su vrlo aktivni i u jesen 1910. godine, u velikoj akciji bosanskohercegovačkih željezničara za realizaciju njihovih penzijskih zahtjeva. Na podršku toj akciji odlučili su se u septembru 1910. godine i to radom »po propisima« (tj. pasivnim otporom). Zanimljivo da je toj akciji prethodio veliki skup željezni-

²⁶⁾ Godine 1910. imala je češka sekcija oko 60 članova. O njenoj aktivnosti vidi članak u listu *Bosansko-hercegovački željezničar* (u daljnjem tekstu *Bh željezničar*) I, 01. 08. 1910. (br. 4), str. 4—5, Godišnji izvještaj za godinu 1909—1910.

²⁷⁾ Vidi, Građa..., tom IX, dok. br. 113, str. 314—319.

²⁸⁾ *Bh željezničar* I, 01. 06. 1910. (br. 2), str. 7, Češka prosvjetna sekcija Flugradu; 01. 07. 1910. (br. 3), str. 6, Češka prosvjetna sekcija; 15. 10. 1910. (br. 8), str. , Radnički dom bez alkohola.

²⁹⁾ Vidi, Građa..., tom IX, dok. br. 113, str. 317.

³⁰⁾ Pogledaj godišnji izvještaj Flugrada, kasnije Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara u listu *Bh željezničar*.

čara 23. avgusta 1910. godine u Sarajevu. Prisustvovalo je 1.000 lica i otud je potekla ultimativna rezolucija bosanskoj vladi da udovolji penzijskim zahtjevima željezničara. Rezoluciju je tu pročitao i stavio je na glasanje češki službenik Ivan Hladik, a u diskusiji je vrlo aktivan bio i Jozef Strejc.³¹⁾ Akcija željezničara završila se raspuštanjem svih njihovih udruženja od strane vlade, na što su željezničari uzvratili neviđenim jedinstvom i solidarnošću. U oktobru i novembru, pak, odvijali su se intenzivni pregovori o reaktiviranju željezničkih organizacija. U tom pogledu znatno su im pomogli socijaldemokratski poslanici u austrijskom parlamentu, a naročito K. Renner i A. Njemec.³²⁾ Ta pomoć je visoko ocijenjena 19. novembra 1910. godine, na sjednici željezničara u Sarajevu, gdje je opet obnovljen Savez bosanskohercegovačkih željezničara.³³⁾

Značajnu pomoć bosanskohercegovačkom radničkom pokretu u to doba nudila je i čehoslovačka socijalna demokratija. Češki socijalisti, na primjer, novčano su poduprli drugove iz Bosne 1910. godine, prilikom izborne kampanje u Zemaljski sabor.³⁴⁾ Njihovi listovi i časopisi sistematski su donosili vijesti o političkom i društvenom razvoju u BiH. Česta je bila i kritika prilika koje su onda vladale u Bosni (na primjer, nedemokratski ustav, izborni sistem u Zemaljski sabor po kurijalnom i konfesionalnom načelu, nedosljednost u radničkom osiguranju i sl.).³⁵⁾ Od velikog značaja bila su i istupanja čeških socijaldemokratskih poslanika u austrijskom parlamentu i u delegacijama. U tome pogledu vrlo su česta bila istupanja Antonina Njemeca, Bohumira Šmerala, i Františka Soukupa. Neka od njih preštampano je takođe i *Glas Slobode* i tako upoznao s njima i bosanskohercegovačko radništvo.³⁶⁾

Među čehoslovačkom i bosanskom socijaldemokratijom su, u razdoblju neposredno pred prvi svjetski rat, uspostavljene vrlo tijesne veze. To potvrđuje i, takoreći, redovno učešće čeških zastupnika na kongresima Socijaldemokratske partije BiH i GRS. Tako, na primjer, na II kongresu bosanske Socijaldemokratske partije i na IV kongresu GRS (u Sarajevu, jula 1910) učestvovali su Antonin Njemec i Jozef Treska. Kongres Partije tada je prihvatio rezoluciju o progonima i hapšenjima radništva u BiH. U njoj je opunomoćio prisutnoga A. Njemeca da u austrijskoj delegaciji predoči vapijuće

³¹⁾ *Bh Željezničar* I, 01. 09. 1910. (br. 5), str. 6—7, Velika sveopća skupština Željezničara.

³²⁾ *Ibidem*, 17. 10. 1910. (br. 10) str. 1, Raspust željezničkih društava.

³³⁾ *Ibidem*, 01. 12. 1910. (br. 11), str. 3, Osnivačka glavna skupština.

³⁴⁾ AUML UV KSČ, fond 70, sign. 33, zapis od 10. 08. 1909, str. 86.

³⁵⁾ Vidi, T. Šmeral, První volební kampan Bosny a Hercegoviny, *Akademie (Socialistická revue, Praha)* XIV/1910, str. 352—355; isti, Plán úrazového pojištění delictva v Bosne a Hercegovine, *Akademie* XVI/1912, str. 61—68.

³⁶⁾ Govori A. Njemca, vidi u GS I/1909, br. 9—13; GS II/1910, br. 77—79; GS VI/1914, br. 11; govor B. Šmerala, GS IV/1912, br. 136; govor F. Soukupa, GS V/1913, br. 67—70.

slučajeve okrutnog postupanja s bosanskim radnicima, i da zahtijeva njihovo uklanjanje.³⁷⁾ Njemeć je izvršio tu svoju obavezu već u toku jesenjeg zasjedanja delegacije, gdje je podrobno analizirao šikaniranje radnika u Zavidovićima, Kobiljdolu i drugim mjestima.³⁸⁾

Na sljedeći, III kongres bosanske stranke i na V kongres GRS (1911. godine) čehoslovačka socijalna demokratija uputila je Františka Soukupa i Antonina Bruhu. Soukup je o tim kongresima poslao opširan članak u praško *Pravo Lidu*. Uz informacije o toku kongresa tu su sadržane i njegove bilješke o češkim radnicima u Bosni. Soukup je, između ostalog, informisao: »Prema narodnosti je u ovdašnjim socijalističkim odborima organizovano 2.030 Hrvata, 1.619 Srba, 305 Čeha, 300 Slovenaca, 287 Nijemaca, 282 Mađara, 737 muhamedanaca, 166 Jevreja i 342 pripadnika drugih narodnosti. Pomena je vrijedna činjenica da među ovim organizovanim radnicima ... češki radnici učestvuju sa relativno najvećim procentom.«³⁹⁾ Naročito su oduševljeni bili u *Pravu Lidu* izvještajima Soukupa i Bruhe o djelatnosti češkog narodno-prosvjetnog društva.⁴⁰⁾ Obojica su, nakon kongresa, učestvovao na svečanoj večeri što ju je Društvo priredilo u njihovu čast. Srdačno ih je pozdravio predsjednik Društva Vaclav Pader i češki pjevački zbor kojim je upravljao hor — majstor Jan Hledik. Soukup i Bruha održali su pozdravne govore u ime čehoslovačke socijalne demokratije, zatim su u ime češkog radništva u Sarajevu govorili L. Koštjalek i J. Strejc. Drugog dana, pak, preduzeli su zastupnici češke stranke putovanje u Mostar, da bi bliže upoznali prilike u zemlji. Na tom putu pratio ih je već pominjani Rudolf M. Zahradnik, ovog puta već u funkciji direktora Saveza bosanskih bolničkih blagajni.⁴¹⁾ Jedan drugi češki radnik, František Rezač (Fra-

³⁷⁾ GS II, 16. 07. 1910. (br. 40), str. 1—2, Rad naših kongresa.

³⁸⁾ Ibidem, 23. 10. 1910. (br. 77), str. 2—3, Rasprava o Bosni i Hercegovini u austrijskoj delegaciji.

³⁹⁾ PL XX, 13. 07. 1911. (br. 191), str. 1—2, Sociální demokracie v Bosne a Hercegovine. (305 čeških radnika, organizovanih u to doba u GRS, predstavljalo je 5% od cjelokupnog članstva GRS. Od toga je bilo 196 željezničara, 12 drvodjelskih radnika, 7 krojača, 20 metalnih radnika, 24 građevinska radnika, 6 kožarskih radnika, 28 rudara, 2 radnika prehrambene industrije, 4 molera, 1 prodavač, 1 opštinski službenik, 1 kelner i 3 zdravstvena radnika. Vidi, Izvori za istoriju Saveza komunista BiH, Serija A, tom I, knj. 2 — B. Mađar, Socijalistički radnički pokret u BiH 1911. godine, Sarajevo, 1988, dok. br. 145, str. 303.

⁴⁰⁾ Ovo udruženje je oformljeno 1911. Među njegovim članovima veliku skupinu su sačinjavali socijalistički orijentisani radnici. Poslije Flugrada, ovo udruženje je bilo drugi najvažniji centar kulturnog života čeških radnika u Sarajevu. Priredivalo je večeri muzike i poezije, predavanja, balove, izlete. (Posebno su bile poznate njegove amaterske pozorišne preestave. One su bile obimno posjećivane, a imale su i značajan odjek u sarajevskoj štampi. Vidi, na primer *Bosnišche Post*, 31. 12. 1912, *Sarajevski list*, 29. 10. 1913, 29. 01. 1914, 04. 04. 1914). (Od 1905., postojalo je u Sarajevu i društvo češka beseda. Okupljalo je uglavnom građanski sloj češke kolonije u Sarajevu. U nekim njegovim akcijama su učestvovali i češki radnici).

⁴¹⁾ PL XX, 16. 07. 1911. (br. 194), str. 3, Velky projev českého delnictva v Sarajevu.

njo Rezač), bio je na V kongresu GRS izabran za člana Odbora ove bosanske sindikalne centrale.⁴²⁾

Jedini kongres bosanskih socijalista, kome prije prvoga svjetskog rata nisu prisustvovali zastupnici češke stranke, bio je IV kongres (1912. godine). Čehoslovačka socijalna demokracija isprva nije htjela da naruši tradiciju ni te godine, pa je njen izvršni odbor delegirao na Kongres Bohumira Šmerala. Međutim, ovaj je bio zauzet značajnim zadacima u austrijskom parlamentu. Češka socijaldemokratska štampa donijela je, ipak, informaciju o radu Kongresa u BiH, a izvršni odbor češke partije poslao je u Sarajevo pozdravni telegram.⁴³⁾

Valja, ipak, zabilježiti činjenicu da je u tom razdoblju intenzivnost uzajamnih kontakata među čehoslovačkom bosanskohercegovačkom socijalnom demokracijom, ipak, popustila. (Između ostalog, to se odrazilo i na stranicama ondašnjega *Glasa Slobode*: u godinama 1911/1912. tu je bilo malo vijesti o razvoju u češkom radničkom pokretu, a više su preštampane informacije o djelatnosti u njemačko-austrijskom. Nema sumnje, na to je uticala znatna napetost izazvana u to doba među njemačkom i češkom strankom usljed nacionalnog spora u austrijskim odborima.⁴⁴⁾

U *Glasi Slobode*, niti u drugom bosanskom socijalističkom listu, ipak nećemo naći članke koji bi napadali čehoslovačku socijalnu demokraciju. *Glasi Slobode* je pratio sindikalni spor u Austriji, ali je o njemu donosio samo nepristrasne informacije.⁴⁵⁾ Izbjegavao je vlastite komentare. U tom se ispoljilo očito nastojanje bosanskih socijalnih demokrata da održe prijateljske veze i s njemačkom i s češkom stranom.

Ni češki socijalni demokrati nisu izmijenili svoj odnos prema BiH. To je potvrdilo, između ostalog, i ondašnje istupanje njihovih čelnih predstavnika. Oštru kritiku austrougarske politike prema Jugoslovenima u Monarhiji izrekao je potkraj 1912. godine (u doba izbijanja balkanskih ratova) Bohumir Šmeral. Njegov govor u delegaciji od 16. novembra preštampana je *Pravo Lidu* pod izražajnim naslovom: *Oslobodite Jugoslovene — sačuvajte mir!*⁴⁶⁾ U sličnom to-

⁴²⁾ GS III, 19. 07. 1911 (br. 56), str. 3, Naši kongresi.

⁴³⁾ PL XXI, 03. 07. 1912. (br. 181), str. 2, Sjezd bosansko-hercegovske socijalne demokracije.

⁴⁴⁾ Suštinu sindikalnog spora u austrijskom radničkom pokretu predstavljalo je pitanje razdvajanja sindikalnih organizacija u Austriji, prema nacionalnom principu (na isti način su bile podijeljene i političke organizacije austrijske socijaldemokracije). Česi su se zalagali za rascjep sindikata, njemačkoaustrijski socijaldemokrati su stali na centralističko stanovište. Spor je kulminirao 1910, na kongresu II internacionale u Kopenhagenu, gdje je istup čeških socijaldemokrata odbijen.

⁴⁵⁾ GS II, 10. 09. 1910. (br. 56), str. 1—2, Internacionalni kongres u Kopenhagenu; GS IV, 04. 01. 1912. (br. 3), str. 3, Sindikalni pokret.

⁴⁶⁾ PL XXI, 19. 12. 1912. (br. 320), str. 1—3, Osvobodite Jihoslovaný — zachovejte mír!

nu govori je, svega nekoliko dana kasnije, i A. Njemec na Vanrednom kongresu Internacionale u Bazelu (24/25. novembra 1912). Reakcionarnu protivjugoslovensku politiku Habzburgâ Njemec je tu dokazivao njihovim tadašnjim ponašanjem u Hrvatskoj, Dalmaciji i BiH.⁴⁷⁾

Uzajamno prijateljstvo među češkim i bosanskohercegovačkim socijalistima opet se u potpunosti ispoljilo 1913. godine. Usljed tzv. skadarske krize biješe 3. aprila te godine u BiH proglašeno vanredno stanje. U vezi s tim, Zemaljska vlada raspustila je Socijaldemokratsku stranku BiH i sve njene političke i sindikalne organizacije. Ujedno je bio konfiskovan sav imetak partije. Već 5. aprila otputovao je A. Njemec u BiH, da se lično informiše o nastaloj situaciji. O raspuštanju bosanskih socijaldemokratskih organizacija on je nakon nekoliko dana napisao podrobnu informaciju uredništvu *Prava Lidu*. Ujedno je, takođe, pravo iz Sarajeva poslao telegram ministru finansija Bilinskom, u Beč, u kojem je oštro protestovao protiv raspuštanja socijaldemokratskih organizacija u BiH.⁴⁸⁾ Već 15. aprila bile su u austrijskom parlamentu predate dvije interpelacije — protiv raspuštanja bosanske SDS. Prva je bila od njemačkih socijaldemokratskih poslanika, a druga od češkog socijaldemokratskog poslaničkog kluba.⁴⁹⁾ Zemaljska vlada u Sarajevu je 17. aprila, između ostalog i pod uticajem intervencije socijalističkih poslanika, izdala naredbu za obnavljanje socijaldemokratskih organizacija u BiH.

Pomoć koju su pružili austrijski socijaldemokrati bosanskom radničkom pokretu u vrlo teškoj situaciji ocijenjena je na VII kongresu GRS i na V kongresu bosanske SDS u Sarajevu (novembra 1913). U izvršni odbor partije bio je na tom kongresu izabran, između ostalih, i već pominjani F. Rezač. U ime češke socijalne demokratije radu Kongresa opet je prisustvovao lično A. Njemec. *Pravo Lidu* donijela je ovu vijest o njegovom dočeku među bosanskim radnicima: »Kad je zatim drug Njemec stupio u dvoranu, bio je pozdravljen burnim aplauzom i uzvicima: Živio!... Drugovi su vikali: kad su nas svi zaboravili, češki drugovi nas ne zaboravljaju.«⁵⁰⁾ A. Njemec je na Kongresu obećao da će o bosanskim nemirnim političkim prilikama ponovo govoriti u bečkim delegacijama.

Svoje obećanje realizovao je Njemec 20. decembra 1913, kad je u delegacijama održao dugačak govor o teškim životnim uslovima radnih slojeva stanovništva u BiH. Svoj govor Njemec je završio zahtjevom da se ponudi pravično zastupništvo BiH u delegacija-

⁴⁷⁾ AÚML ÚV KSČ, fond 70, sign. 34 — brošura Basilejsky sjezd socialistické internacionály, Praha, 1912, str. 17—18.

⁴⁸⁾ GS V, 10. 05. 1913. (br. 53), str. 3, Antonin Njemec u Sarajevu.

⁴⁹⁾ Ibidem, 20. 05. 1913. (br. 56), str. 1, Interpelacija socijaldemokrata u austrijskom parlamentu.

⁵⁰⁾ PL XXII, 06. 11. 1913. (br. 305), str. 1—2, Socialní demokracie v Bosne a Hercegovine. Vidi također GS V, 04. 11. 1913. (br. 164), str. 1—3, Velika agitaciona skupština, Antonin Njemec u Sarajevu.

na, gdje se stalno raspravljalo o njima, ali bez njih.⁵¹) (Pred izbijanje prvoga svjetskoga rata, progovorio je najzad A. Njemeć i o temi bosanskih prilika, u austrijskom parlamentu 29. aprila 1914).

Izbijanje prvog svjetskog rata, u julu 1914. godine, teško je pogodilo radnički pokret u BiH. Ratom su bile, ujedno prekinute do znatne mjere i bogate i intenzivne veze među češkim i bosansko-hercegovačkim pokretom.

Ali, ono što se nastavilo i dalje bila je djelatnost češkog proletarijata u BiH. Nakon 1918. godine, neki češki radnici su, doduše otišli iz tih zemalja, ali mnogi su i ostali. Neki od njih su se uključili u oštru izdiferenciranu političku borbu koja se odvijala u poratnom jugoslovenskom radničkom pokretu. Jedna od njenih posljedica bilo je i osnivanje Socijalističke radničke partije Jugoslavije, u aprilu 1919. (docnije: Komunistička partija Jugoslavije). Među najistaknutijim ličnostima komunističkog pokreta koji se rađao u BiH početkom 20-ih godina bio je i već pominjani češki radnik František Rezač.⁵²) Značajnu ulogu odigrali su češki radnici i u redovima ondašnje komunističke omladine u BiH. U ime svih njih imenovaćemo ovdje makar Jozefa Čižinskog i Vaclava Piseckog.⁵³) Ali to je već sljedeće poglavlje odnosa između češkog i bosanskohercegovačkog radničkog pokreta.

* * *

Analiza praćene problematike pokazala je da je češko radništvo, koje je djelovalo u razdoblju pred prvi svjetski rat u BiH, predstavljalo jednu od najaktivnijih skupina među stranim radnicima koji su došli na rad u ove zemlje. Česi su značajno saučestvovali u procesu klasnog osvješćivanja proletarijata u BiH, a docnije i u nastanku organizovanog radničkog pokreta. Među češkim radništvom u BiH postojale su, naravno, i znatne socijalne i idejne razlike. Ne može se poreći da je dio tih radnika spadao u lokalnu radničku aristokratiju i da su neki od njih, takođe, saradivali s nacionalistički orijentisanim političkim organizacijama u zemlji, prije svega s hrvatskim organizacijama. Pa, ipak, većina čeških radnika u BiH pristala je uz međunarodnu socijalnu demokratiju. To je uslovljeno, uglavnom, time što su među njima najbrojnije bili zastupljeni željezničari, rudari i građevinski radnici, dakle, profesije

⁵¹) PL XXII, 21. 12. 1913. (br. 349), str. 3, Plenární zasedání rakouské delegáće. (Ovaj članak je objavljen i u GS VI/1914, br. 11.)

⁵²) Vidi, T. Grbelja, *Revolucionarna djelatnost Franje Rezača u Tuzli. U: Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji*, knj. 1 — *Revolucionarni radnički pokret u Tuzli do 1941.*, Tuzla, 1979, str. 202—210.

⁵³) Vidi, U. Nedimović, *Savez komunističke omladine Jugoslavije u Bnsni i Hercegovini 1919—1920. godine*, *Pregled LXI/1971*, str. 638—692; isti, *Savez komunističke omladine u Bosni i Hercegovini u periodu od 1921. do 1929. godine*, *Pregled LXII/1972*, str. 1085—1095.

koje su tradicionalno težile ka socijalističkom radničkom pokretu. Uz relativno visok stupanj organizovanosti čeških radnika u socijalističkom pokretu (svaki 4-5 češki radnik u BiH), izrazit specifikum te skupine bila je i kulturna zrelost. Česi su pred prvi svjetski rat u velikoj mjeri zaslužni za porast kulturnog nivoa i za prosvjetni rad u bosanskohercegovačkom radničkom pokretu.

Socijalistički radnički pokret u BiH u razdoblju pred prvi svejski rat svestrano je poduprla i čehoslovačka socijaldemokratska (radnička) partija. Češki socijaldemokrati, odnosno njihov ondašnji čelni predstavnik Antonin Njemec, odigrali su značajnu ulogu na prelomu 1908/1909. godine u nastanku SDS BiH, kao četvrte organizacijski samostalne SDS u Austro-Ugarskoj. Pri tome valja istaknuti da je ondašnja čehoslovačka socijaldemokratija bila stranka manje-više reformistička. Ova je činjenica, razumije se, snažno determinisala i karakter saradnje, među češkim i bosanskohercegovačkim demokratima. U poređenju sa zapadnoevropskom ili sa srednjoevropskom sredinom, radnički pokret u BiH razvijao se s velikim zakašnjenjem. Neposredno pred prvi svjetski rat on je ovdje još uvijek bio relativno slab. Zbog toga mu je obavezno trebala podrška organizacijski i politički zrelijih partnera. S tog stanovišta bila je za njega dragocjena pomoć koju mu je pružila čehoslovačka socijaldemokratija.

Uzajamne kontakte među češkim i bosanskohercegovačkim pokretom u razdoblju pred prvi svjetski rat možemo s pravom uvrstiti u značajna poglavlja u bogatoj istoriji prijateljskih odnosa među narodima Čehoslovačke i Jugoslavije.

(S češkog preveo Bogdan L. Dabić)

Ladislav Hladky

DIE GEGENSEITIGEN KONTAKTE ZWISCHEN DER
TSCHECHISCHEN UND BOSNISCH-HERZEGOWINISCHEN
ARBEITERBEWEGUNG IM ZEITRAUM VOR DEM ERSTEN
WELTKRIEG

Z u s a m m e n f a s u n g

Die Kontakte zwischen der tschechischen und bosnisch-herzegowinischen Arbeiterbewegung entwickelten sich im Zeitraum vor dem ersten Weltkrieg in zwei Grundlinien. Die erste Linie wurde durch die Tätigkeit der vor dem Jahr 1914 in Bosnien und der Herzegowina wirkenden tschechischen Arbeiter repräsentiert, die andere wurde durch die gegenseitigen Beziehungen zwischen der tsche-

chischen und der bosnisch-herzegowinischen sozialdemokratischen Partei gebildet. Die tschechische Arbeiterschaft gehörte in diesem Zeitabschnitt zu den meist aktiven Gruppen der Fremdarbeiterschaft in Bosnien und der Herzegowina. Sie nahm am Prozeß der Klassenauflösung in diesen Ländern, sowie später an der Entstehung der sozialistischen Arbeiterbewegung bedeutungsvoll teil. Kurz vor dem Beginn des ersten Weltkrieges hat in Bosnien und der Herzegowina ungefähr ein Tausend von den tschechischen Arbeitern gewirkt, sie haben etwa acht Prozent aus der Gesamtzahl der einheimischen qualifizierten Arbeiter dargestellt. Viele von den Tschechen wurden zu den führenden Funktionären in der bosnisch-herzegowinischen sozialdemokratischen Bewegung (J. Strejc, R. M. Zahradník, F. Rezáč u. a.). Für die tschechische Arbeiterschaft in Bosnien und der Herzegowina war nicht nur die verhältnismäßig hohe Stufe der Organisiertheit in der sozialistischen Arbeiterbewegung (jeder 4 bis 5 tschechische Arbeiter), sondern auch eine bedeutende Kulturreife kennzeichnend. Diese Wirklichkeit kam u. a. in der Tätigkeit der tschechischen kulturellen Sektion im Rahmen des Eisenbahnvereines Flugrad und besonders in der Aktivität der Tschechischen Volksbildungsvereins in Sarajewo zum Ausdruck. Durch diese Tätigkeit beeinflussten die tschechischen Arbeiter auch das kulturelle Niveau des daheimischen Proletariats.

Der Beginn der Zusammenarbeit zwischen der tschechischen und bosnisch-herzegowinischen sozialdemokratischen Partei läßt sich zirka ins Jahr 1908 datieren. Die tschechischen Abgeordneten im österreichischen Parlament (unter ihnen v. a. Antonín Nemeč) haben sich damals zum ersten Mal intensiver für das Geschehen in Bosnien und der Herzegowina und für damalige Arbeiterbewegung interessiert. A. Njemeč hat um die Wende der Jahre 1908 — 1909 der Prozeß der Entstehung der Sozialdemokratischen Partei in Bosnien und der Herzegowina als der vierten organisatorisch ganz selbständigen sozialdemokratischen Partei im Rahmen von Österreich-Ungarn mitbeeinflusst. Die tschechischen Sozialdemokraten boten in der Zeit vor dem ersten Weltkrieg eine wertvolle Hilfe der bosnischen Partei (im österreichischen Parlament, durch die sozialistische Presse sowie auch durch die finanzielle Mittel usw.).

Übersetzt von S. Kloferová.